

BENKÓ LORÁND

Anonymus kunjairól

I.

P. mester gesztájában 15 olyan személyt szerepeltet, akiket közvetlenül vagy közvetve *cumanus*-ként tart számon. Közülük 7 a kun vezérnévsor tagja, 4 e vezérek valamelyikének fia, 1 unokája, 3 pedig kunnak mondott „közember”. E kun csoport nemcsak viszonylag magas létszáma, hanem tagjai jó részének társadalmi rangbeli minősítése miatt is különleges figyelemre érdemes, és ezt a figyelmet az eddigi szakirodalomtól számos nagy horderejű következtetés kíséretében meg is kapta.

Ez utóbbi körülmény ellenére vagy akár éppen ezért a témakört nem lehet lezártnak tekinteni. Mindenekelőtt azért nem, mert a téma magva névtani jellegű, a hozzá kapcsolódó kérdések ma is forgalomban levő megoldásai viszont több mint fél évszázados, a jelen elvi és módszerbeli vonatkozásaiban nem egy tekintetben túlhaladott közelítéseket tükröznek. Továbbá azért nem, mert a téma kimunkálásában a szükséges turkológiai felvetések mellett a magyar nyelvészeti szempontú vizsgálat eléggé elmaradt, hiszen még hungarológus nyelvészeink is — ismert tudománytörténeti okokból — inkább a turkológia akkori ismeretanyagával operáltak. Nem szabad ugyanis elfeledkezni arról, hogy a P. mestertől kunnak mondott személyek — akár a honfoglalás korába, akár Anonymus idejébe vetődik is problematikájuk — a magyar történeti fejlődés részesei, helyzetük a magyar népi-nyelvi környezetbe ágyazódik. Következésképpen vizsgálatukból a mai névtani szempontok érvényesítése mellett a magyar nyelvészeti oldalról való megközelítés sem hiányozhat. Ezt kívánom az alábbiakban — most csupán a jelzett témára szűkítve — néhány gondolat erejéig pótolni.

Az Anonymussal foglalkozó szakirodalomnak akárcsak az itt felvetett kérdéskörre vonatkozó részlege is olyan óriási, hogy a rá való rendszeres hivatkozások szétfeszítenék ennek a cikknek a kereteit. Ezt a nehézséget úgy próbálom áthidalni, hogy elsősorban NÉMETH GYULA ide vágó megállapításaiból indulok ki. Mások vé-

leményeit, érdemeit nem feledve — és szükség esetén felidézve — azért veszem éppen a NÉMETHÉ-t alapul, mert a legátfogóbban,¹ a „Honfoglaló magyarság kialakulása”-nak 2. kiadását tekintve legújabbán és a témakörhöz kapcsolódó további következtetésekre nézve is leginkább meghatározóan ő nyilatkozott meg a kérdésben.

II.

Mielőtt az Anonymustól kunnak mondott személyek nevének tárgyalására részletesebben rátérnék, NÉMETH GYULÁ-nak a kun vezérnévsorra vonatkozó általánosabb észrevétleihez és abból levont következtetéseihez tennék néhány megjegyzést. Ezek előre bocsátására — a témához kapcsolódó egypár alapvető szemléletimódszerbeli kérdés felvetésén túlmenően — azért van gyakorlati szempontból is szükség, hogy a szóban levő személynevek egyenkénti tárgyalásában már ne kelljen rájuk minduntalan részletes ismétléssel hivatkozni.

1. Arra a kérdésre, hogy Anonymus kiket nevez meg a *cumanus* népnévvel, NÉMETH teljes határozottsággal azt feleli, hogy a kabarokat (kovárokat). Ez az azonosítás — mint tudjuk — nem tőle ered ugyan, sőt máig eléggé általános ismereti közhelynek számít, de ő már 1930-ban leszögezi: „...világosan adódik a hét kun vezér népének a kabarokkal való azonossága”.² Ez a tétel azon a feltevésen alapszik, hogy Konsztantinosz szerint a kabarok, Névtelenünk szerint a kunok egyaránt csatlakozó népek voltak; a Kievet alatt hódoló népség viszont kun kronológiai okokból nem lehetett, marad tehát a kabar. Az azonosság ügye a mi témánk szempontjából elsősorban kronológiai és nyelvi szempontból érdekes: hogy tudniillik a szóban forgó nevek a „kabar időkben” származnak-e, s hogy a kabarok valószínűleg, a kunok biztosan török nyelvűsége eleve meghatározza-e az etimonokat.

P. magiszter a honfoglalás előtti kabar csatlakozásról aligha tudhatott, szerepüket, nevüket nem említi. Igen kétséges, hogy a honfoglaláskor a magyarokkal bejövő kabarokról tudhatott-e, s még kétségesebb, hogy az ő idejében vagy látótávolságában kabar etnikumú, nyelvű népség még élhetett-e itt. Azt a tényt most félretéve, hogy Konsztantinosznál szó sincs a kabarok Kárpát-medencei beköltözé-

¹ Németh Gy.: Honfoglaló magyarság kialakulása. (a továbbiakban Németh 1991) Bp. 1991.

² Németh Gy.: Honfoglaló magyarság kialakulása. (a továbbiakban Németh 1930) Bp. 1930. 223.

séről, sokkal lényegesebb arra figyelni, hogy kétségkívül vagy legalábbis valószínűsíthetően hozzájuk kapcsolható nyelvi maradványok nem ismeretesek. Ilyeneket csak a helynévanyag bizonyíthatna, ezek a bizonyítékok azonban hiányoznak. Sokok téves, módszertelen, alaptalan névfejtés ellenében már KNEZSA ISTVÁN, a modern magyar névtan megalapítója rámutatott³ — s azóta mások is szóltak már erről —, hogy az Árpád-kori magyar nyelvterületen bizonyosan török etimonúnak mondható helynevek nemhogy csoportosan, de magányosan sincsenek, még ha akadnak is, akik különféle teóriák kedvéért e tényt makacsul nem akarják tudomásul venni. Török eredetű személynevek — mint erről is világosan szólt KNEZSA⁴ meg mások is — etnikai-nyelvi következtetésekre nem alkalmasak, lévén minden személynév szellemi kultúrhatások kiváltotta divatjelenség, mely viselője származására nem utal. Arról nem is szólva, hogy ha volnának is korai török helyneveink, és ha szép számmal vannak is korai török személyneveink, ezek más török népektől, nyelvektől is származhatnának, nem föltétlenül a kabarok nyelvi nyomai. Más a helyes magyarázatuk a *Kovár* és valószínűleg más a *Kazár* helységneveknek, melyeket NÉMETH tételének igazolására felhozott.⁵ (A *Kovár* helynév kedvéért váltott át NÉMETH a korábban használt *kabar* népnévről műve 2. kiadásában a *kovár* formára.) Érdekes viszont, hogy éppen ő a többektől ide vett *Varsány*, *Tárkány*, *Ladány* helyneveket nem vonja a kabarság nyelvi emlékei körébe, s csak a *Tárkány*-t mondja török eredetűnek is, valószínűleg helyesen méltóságnévből magyarázva.⁶ Mindent egybevetve nincs tehát mérvadó bizonyítéka annak, hogy Anonymus kunjai mögött tulajdonképpen kazár etnikum és nyelv húzódná meg. Már a honfoglaláskor esetleg beköltöző kabarság legalább az erősen kétnyelvűség állapotában lehetett (vö. Konsztantinoszt is), ami a történeti, nyelvi, etnikai viszonyokat tekintve igen gyors elmagyarosodásukat valószínűsíti, ha ez már előbb meg nem történt. A kun—kabar azonosság pedig nem több, mint fikció, amely arra aligha alkalmas, hogy rá mint bizonyosságra különféle elméleteket, köztük biztosan nyelvi következményűeket lehessen építeni. Következésképpen nagy fenntartással

³ Knezsa I.: Magyarország népei a XI-ik században. (a továbbiakban Knezsa: Magyarország népei) in: Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján II. Szerk. Serédi J. Bp., 1938. 433.

⁴ Knezsa: Magyarország népei 434.

⁵ Németh 1991. 264.

⁶ Németh 1991. 271.

lehet fogadni NÉMETH GYULÁnak azt a feltevését is, hogy P. mester „kun” névanyaga „a kazár nyelv legfontosabb emléke”.⁷

Anonymus a kunokról sem tudhatott túl sokat. Az ő gesztaíró tevékenységének idején, a XIII. század első vagy második évtizedében Magyarországra a kunoknak legfőljebb csak töredékei jutottak el még, P. mester őket inkább csak hírből, mint a Kárpátoktól keletre, délkeletre élő népet ismerhette. Történeti tájékoztatlanságára több körülmény is utal: hogy a magyarsággal kapcsolatos szerepüket a honfoglalás korába teszi; hogy *Cumani* nevüket nagy valószínűséggel nyugati forrásokból veszi,⁸ hogy a *terra cumanorum*-ot távoli tájként állítja be.⁹ Nyelvük általa való ismeretét — hasonlóan a kabarokéhoz — sincs semmi kényszerítő okunk feltenni, ami valamiféle török nyelvű nép honfoglaló magyarokhoz csatlakozásának reminiscenciáját benne fölkelthette volna.

Fölmerül a kérdés: miért ad hát akkor oly kiemelkedő szerepet a kunoknak honfoglalás-történetében? Nyilván nem ok és cél nélkül, mint ahogy egész gesztáját meghatározott ideológiai megfontolások, törekvések uralják. A legsikeresebb Anonymus kutatók: SZILÁGYI LORÁND, GYÖRFFY GYÖRGY, HORVÁTH JÁNOS, GYÓRY JÁNOS, KRISTÓ GYULA sokrendbelileg rámutattak arra, hogy Névtelenünk egyik legfőbb igyekezete kora birtokos családjainak a megszerzett földhöz, az ősi örökséghez való jogi igazolására irányult. Ebben a koncepcióban a honfoglalás aktusa elsőrendű szerepet játszik, benne középpontként a Keletről fölkelő népi mítosz, a Keletről jövő harcos hódítás, az oda visszavezethető vitézi erények, érdemek dicsőítése. Ezt az alapállást Anonymus a magyarokhoz kapcsolt számos keleti vonatkozással alátámasztotta: a szkíta ősök magasztalásával, az Attila örökébe lépés ismételt hangoztatásával, a már a honfoglalás előtt Keleten elért győzelmekkel stb. Ez az idealizált kép más, mint a Kárpát-medencében a honfoglalás idején talált népség Anonymus-rajza, és merőben szembenáll P. magiszternek nem éppen hízelgő Nyugat-szemléletével is.¹⁰ Valószínűleg ebbe a szemléletbe illeszkedik be a kunok jelentékenyen felnagyított szerepe: Anonymusnak története formálásában jól jött, hogy egy, az ősiséget, a keleti származást, az onnan jövő foglalatást, az idegen

⁷ Németh 1991. 267., jegyzet

⁸ Györffy Gy.: A magyarság keleti elemei. (a továbbiakban Györffy: A magyarság keleti elemei) Bp. 1990. 216.

⁹ *Scriptores rerum Hungaricarum I.* (a továbbiakban SRH.) Ed. E. Szentpétery, Bp. 1937. 114. (57. cap.)

¹⁰ Pl. "et modo Romani pascuntur de honis Hungarie" SRH. I. 46. (9. cap.)

vérség ellenére is örök időkre szóló hűséget, a vállvetve együtt harcolást jelképező, bizonyító népet a magyarság oldalán — a Kelethez fűződő romantika jegyében — szerepbe állíthasson. Korának történeti-földrajzi, etnikai viszonyait tekintve látókörébe e célból leginkább a kunok kerülhettek, még ha ismerete róluk nem is sokkal terjedhetett túl azon, hogy a Kárpátoktól keletre élnek, hogy pogányok, hogy „tarfejűek”.¹¹ Talán nem is speciális etnikumú „kunságuk”, nem elnevezésük volt számára a lényeges, hanem az, amit megtestesítettek. Nyilván nem véletlen, hogy kun hőseinek több alkalommal is utal az ilyen-olyan kiválóságára.

Emellett persze P. mester tollát más motivációk is ugyanerre irányíthatták. Például az, hogy saját korának frekventált magyar nemzetségei némelyikénél élhetett valami hagyomány „keleti” idegen származásukról, akár valóságos gyöke-rekből táplálkozón, akár a családi hagyományokban mindig különleges szerepet betöltő egzotikumként, kuriózumként. A származástudatra a *cumanus* megnevezés ez esetben is jól rá volt ruházható. Gondoljunk arra, hogy az Árpád-kori magyarság szemléletében a betörő vagy beköltöző keleti nomád népek etnikailag nem is tagolódtak; ennek jele az is, hogy az Anonymus előtti magyarországi latinságban mindegyikükre egységesen a *Cuni* elnevezés járta.¹² Lehet, hogy a *cumanus* P. mesternél is — bármelyik motiváció esetében — általában keleti nomádok összefoglaló jelképe elsősorban, és a szorosabban meghatározó, egyedi etnikum képzete csak másodlagosan, a nagyobb elhíhetőség jegyében tapadt hozzá.

2. NÉMETH GYULA szerint a kazár vezérnévsor, bárhonnan is jutott hozzá Anonymus, abszolút hiteles, és bizonyosan a kazár vezérek nevét tartalmazza.¹³ Én ebben az állításban erősen kételkedem.

E vezérnévsor forrása a Névtelességnél elvileg háromféle lehetett: valamely korábbi írásműben találta; szóbeli hagyományból merítette; teljesen, esetleg nagyrészen maga komponálta. E lehetőségek persze nem feltétlenül zárják ki egymást.

Ami az írásbeli forrást illeti, igen erősen nyom a latba, hogy *cumanus*-ként emlegetett személyeinek túlnyomó része az öt időben követő krónikákban nem jön elő. Mivel pedig ezek jórészt Anonymus előtti írott forrásokból táplálkoznak, s a nála is hitelesnek vehető történeti személyek neveit általában tartalmazzák, e hiány önmagában is sokatmondó. Azon nevek közül, amelyeket P. mesternél a kun vezérek és leszármazottaik viselnek — összesen 12-en —, csak az *Ed*, *Edemen* tűnik föl

¹¹ SRH. I. 44. (8. cap.)

¹² Györffy: A magyarság keleti elemei 211 kk.

¹³ Németh 1991. 266-267.

Kézainál és a XIV. századi krónikaegyüttesben, *Bors* és *Ethey* pedig csak az utóbbiban. Helyzetük, szerepük azonban ezeknek is teljesen más: *Ed* és *Edemen* Attila unokája és Csaba fia, *Bors* egyszer comes, másszor miles, *Ethey* pedig Árpád családfájába tartozik: kunságukról szó sincs, s persze kabarságukról sem. A 3 „köz”-kun úgyszintén nem szerepel Anonymuson kívül sehol. Mindebből az következik, hogy leginkább még *Ed* és *Edemen*, esetleg *Ethey* nevét olvashatta Névtele-nünk valamely előzményében, s tette meg őket koncepciója szerint kunnak, — hacsak nem tőle vették az utódok (ami kevésbé valószínű). *Bors* neve mint gyakori magyar személynév alighanem csak véletlen egyezés. Hogy Anonymus kabar nevek jegyzékének forrását lelte volna föl valahol, nem több üres fikciónál.¹⁴

Hogy e neveket szóbeli emlékezet, esetleg nemzeti hagyományok tartották volna fenn? Nagyon sok körülmény szól ez ellen. Mindenekelőtt az, hogy az egyes nemzedékek külön-külön, egymástól függetlenül több mint három évszázadon keresztül mind úgy megőrizhették volna alapító őseik neveit, hogy az Anonymusnál a vezéreknek és fiaiknak egységesen egybeállított rendszerében megjelenhetett volna, teljesen kizárt dolog. Azt már nem is felemlítve, hogy a Magisztertől emlegetett családok őseinek a honfoglalás korában még nemigen lehetett meg a nemzeti szervezete, még kevésbé a nemzeti tudata. De a családfai emlékezet még nevek nélkül sem tud visszamenni ekkora időre, ebben csak azok hihetnek, akik erről íróasztal mellett gyártanak elméleteket. Én viszont nyelvatlasz-gyűjtő tevékenységem során, tényleges gyakorlatból tudom, hogy a népi emlékezet, akár egyéni vagy családi, akár kollektív, ilyen nagy időt még csak megközelítően sem tud hitelesen áthidalni. A magyar nyelvterület több mint száz helységében volt módom személyes kérdezéssel megtapasztalni, hogy a múlttól mérvadóan milyen viszonylag csekély időre visszamenően tudnak az emlékezők, illetőleg amit mondanak, az általában helynevek népetimológiai magyarázatán vagy egyéni invención, nemegyszer rögtönzésen nyugszik. Tudjuk, hogy az Árpád-kor magyarjai a népi szempontból nyilván, nagyon fontos korábbi törzsi szervezetet és törzsneveket is milyen hamar elfelejtették. Az emberi emlékezet erősen véges voltát vallja Árpád-kori példákkal GYÖRFFY is,¹⁵ s KRISTÓ ugyancsak egyértelműen kételkedik abban, hogy Anonymus vezérnevei emlékezetbeli régiségre vallának.¹⁶ P. mester kun közembereinek emlékezeti jellegéről, pláne nemzeti hagyományozódásáról

¹⁴ Pais D.: Úr volt-e Vrsuuru? (a továbbiakban Pais: Vrsuuru) in: Magyar Nyelv 58 (1962) 146.

¹⁵ Györffy Gy.: Az Árpád-kori magyar krónikák. in: Századok 127 (1993) 393.

¹⁶ Kristó Gy.: Ősi epikánk és az Árpád-kori íráshagyomány. in: Ethnographia 81 (1970) 118.

persze szintén nem lehet beszélni. Azt természetesen mindennek ellenére nem lehet kizárni, hogy Névtelenünk elsősorban kancelláriai ismeretsége meg nemzetiégi monostorokban feltehető gyakori megfordulásai során fölszedett egyet-mást, akár szórványosan konkrét névanyagot is nemzetiégi hagyományokból. Ez a névanyag azonban aligha „valódi” kun, és különösen nem a kabaroktól származó, hanem legjobb esetben is sokkal későbbi.

Kizárásos alapon is oda kell jutnunk, hogy az Anonymustól *cumanus*-oknak mondott személyek nevét a Mester legnagyobbbrészt maga teremtette, általában saját kora hazai névanyagának ismeretében és felhasználásával. Kun vezérnévsorának hetes száma is — mint GYÖRFFY jól észrevételezi¹⁷ — a Magiszter szerkesztménye, s nem hiteles kabar nómenklátúra. NÉMETH, GYÖRFFY véleményét mindamellett kereken tagadja; szerinte lehetséges, „ hogy a három kazár törzs [is] hét nemzetségre oszlott «és e nemzetségek emlékéét őrzi az Anonymusnál ráánk maradt kovár vezérnévsor»”.¹⁸ A számbeli egyezés már maga is több volna a véletlenél.

Anonymus személyneveinek általában és így kun neveinek a magyarázatában is a személynév—helynév viszony kérdése különleges szemléleti-módszerbeli súllyal bír. Gesztájában teljesen azonos alakú személy- és helynevek kétféle viszonyban, jelleggel tűnnek föl. Az egyik viszony „nyílt” jellegű: rendszerint történetet is kerekítve a viszony köré, kifejezetten megmondja, hogy a szóba hozott helyszín a nevét az ott valamilyen ügyben ténykedő, szereplő személytől kapta. A másik viszony „burkolt” jellegű: nem beszél ugyan a szerepeltetett személy helynévadó voltáról, sőt magát a hely nevét legtöbbször nem is említi; de a személy cselekményét oda, annak a helynek a környékére viszi, ahol a kérdéses személy nevével pontosan megegyező nevű hely is van. P. mester személyneveinek régebbi nyelvész-magyarázó az ő „nyílt” tanúságtétele alapján e személynév—helynév viszonyokban szinte kivétel nélkül a személynév elsődlegességét tették föl, s e ténynek nem kis tudománytörténeti szerepe lehetett abban a részben még máig is ható dogmában, hogy teljesen azonos nevű személyek és helyek származási viszonyában mindig a személynév a kronológiaiilag, névadásbelileg elsődleges. És ami ide kapcsolódóan tudománytörténetileg szintén nagyon fonotos: ez a személynévi elsőbbség aztán erős érvvé kovácsolódott Anonymus személyei valóságos, élő, honfoglalás-kori hitelessége bizonyításában.

¹⁷ Györffy Gy.: Krónikáink és a magyar őstörténet. (a továbbiakban Györffy: Krónikáink) Bp. 1993. 122.

¹⁸ Németh 1991. 266.

Először GYÖRFFY GYÖRGY mutatott rá arra,¹⁹ hogy e viszony a geszta számos személyneve esetében éppen fordított: a Mester helynevek alapján koholta bizonyos személyeit. Erre a körülményre magam is ismételten felhívtam a figyelmet²⁰ s más alkalommal lesz módom részletesebben is kifejteni, hogy Anonymusnak „burkolt” személynév—helynév viszonyait is számítva közel félszáz esetben merül fel gesztájában e sajátos problematika. Mindennek mostani tárgyunk szempontjából mind a személynévi magyarázatok etimológiai háttérére, mind történeti hitelességére nézve az a lényege, hogy P. Magiszter személyneveit nem lehet, nem szabad a helynévi háttér mellőzésével tárgyalni.

NÉMETH GYULA török (kabar) névmagyarázataiban a személynév—helynév viszonylat elő sem kerül, pedig természetesen akár valóságos török etimon esetén sem lehet - e viszonyt félretéve - elmenni sem a névadás szemléleti alapjai, sem egzaktabban nyelvészeti (morfológiai, szemantikai, tipológiai stb.) vonatkozásai mellett, melyek a hitelesség, a kronológia stb. kérdéseibe is nagy mértékben belejátszanak. Az etimon meghatározását tekintve egyáltalán nem közömbös, hogy személynévi vagy helynévi minőségből indulunk-e ki, hiszen a két esetben nagyon gyakran mások és mások a magyarázati feltételek, sőt az etimon ügye akár másodrendűvé is válhat a névélettan sajátos szempontjai mögött.

3. NÉMETH a tárgyalt nevek kabarságára és hitelességére vonatkozó nézetét lényegében arra alapozza, hogy szerinte a szóban levő kun = kabar nevek mind török nyelvi eredetűek. Felfogásához még további efféle megjegyzéseket fűz: „Ezen még az sem változtat, ha nem tudom mindegyiket megfejteni”;²¹ „Különös támasza nincs a magyarázatomnak, de nagyon lehetségesnek látom. Természetes támaszai a névsor többi nevei, melyek nem kétesek”;²² „A fiú neve török, bizonyára török az apa neve is”²³ stb. Hogy ezek névtani szempontból mennyire súlyosan kifogásolható tételek, azt talán nem kell külön is bizonygatnom. S hogy tényleges török magyarázataihoz is nem kevés szó férhet, azt meg alább még taglalom. Most csak arra utalnék, hogy NÉMETHnek az a szóban levő problematikában vallott

¹⁹ Györffy: Krónikáink 22 kk.

²⁰ Benkő L.: Az anonymusi hagyomány és a Csepel név eredete. (a továbbiakban Benkő: Az anonymusi hagyomány és a Csepel név eredete) in: Magyar Nyelv 62 (1966) 140 kk., és Benkő L.: Anonymus gesztája nyelvészeti revíziójának szükségességéről. in: Magyar Nyelv 90 (1994) 135–136.

²¹ Németh 1991. 266., jegyzet

²² Németh 1991. 288.

²³ Németh 1991. 289.

általános felfogása, mely szerint e neveket azért kell a törökből és csakis a törökből magyarázni, mert Anonymus kunjai — szerinte kabarjai — viselik őket, a hordozó személyek meg azért valóságos kunok, illetőleg kabarok, mert tőle törökből megfejtett neveket viselnek, az végeredményben kétismeretlenes egyenlet, amely kétségtelen bizonyságokat vagy akár valószínűségeket nem képviselhet.

Itt jegyzem meg, hogy a törökből való névfejtések helyességének ellenőrzését — a speciális turkológiai kívánalmakon túlmenően — általános névtani szempontból nagyon megnehezíti az a körülmény, hogy noha a megfejtések alapján a török névadásnak meglehetősen különlegeseeknek, sem az indoeurópai, sem az uráli—finnugor nyelvcsalád nyelveihez nem hasonlónak tűnnek a szemantikai—tipológiai kategóriái, erre vonatkozóan jól használható tipológiai egybeállítást nem ismerek. L. RÁSONYI „Sur quelques catégories de noms de personnes en turc” című közleménye²⁴ sajnos, csak ízelítőt ad e tárgyú, nyilván nagyon értékes kézirat gyűjteményéből; az e gyűjteményből egybeállított török névjegyzék²⁵ pedig nagy névanyagot közöl ugyan, de legföljebb morfológiai szempontból nyújt fogódzókat, szemantikáiból nem. Nagyobbrészt oszmánli vonatkozásai vannak SUSANNE KAKUK „Quelques catégories de noms de personne turcs” című egybeállításának.²⁶ NÉMETH GYULA ugyan idézett műve 2. kiadásában igen szép és részletes szemantikai tipológiát ad a török nép- és néprész-nevekről;²⁷ csak az a baj, hogy az ethnonymusok névadási háttere nem húzható rá egy az egyben a személynevekére. Bizonyos szemléleti-módszerbeli elcsúszás nemcsak NÉMETHnél, hanem PAISnál és RÁSONYInál is éppen e téren tapasztalható: személynév-magyarázataikban egyes morfológiai problémákon kívül (ezekről 1. a következő, 4. pontban) a népnévi analógiák felhasználása sem mindig meggyőző.

4. NÉMETH GYULA a szóban forgó nevek jó részét vegyes török-magyar nyelvi alakulatnak gondolta, s ebből a kabarokra nézve messzemenő következtetéseket vont le: „a kovár vezérnévsor mind török név, de számos közülük a neveknek a magyarban használatos formáját mutatja”;²⁸ „Érdekesen mutatják e nevek a kaba-

²⁴ Acta Linguistica 3 (1953) 323–351.

²⁵ I. Baski: A Preliminary Index to Rásonyis Onomasticon Turcicum. (a továbbiakban Baski) Bp. 1986.

²⁶ Acta Orientalia Hungaricae 28 (1974) 1–35.

²⁷ Németh 1991. 54–101.

²⁸ Németh 1991. 267.

rok elmagyarosodását”.²⁹ Mindez morfológiai alapállásából adódott, abból, hogy török töetimonokon magyar képzőket vélt felfedezni.

Eltekintve most attól a problémától, hogy a személynévi etimon önmagában nem határozhatja meg viselője nyelvét, még kevésbé etnikumát, a névszerkezet efféle felfogása általános nyelvészeti szempontból nem állja meg a helyét. Már PAIS DEZSŐ éles ellenvetést tett NÉMETH effajta névfejtési módszerével szemben, ironikusan mezőgazdasági jellegű „hibridizálás”-nak nevezve ezt az eljárásmodot.³⁰ Itt valóban a névtudomány egyik alapvető módszerbeli elvéről van szó. Nevek, így személynevek is természetesen összetevődhetnek az etimont tekintve két különböző nyelvi eredetű elemből, például más nyelvi eredetű tőből és ismét más nyelvi eredetű képzőből (erre a közsavakban is tömeges példa van). De egy alapfeltétellel: az ilyen képződménynek azonos nyelvi szerkezetben, egyazon nyelv működési szintjén kell létrejönnie. Vagy úgy, hogy az alpnév (a tő) bekerül egy másik nyelvbe, s ott élve e nyelv valamely névképzőjét magára veszi (ez esetben a magyarzatban az alapnevet illik kimutatni a kérdéses nyelvből is). Vagy úgy, hogy a képzőt jövevényként átveszi egy másik nyelv, s ott hozzákapcsolódik e nyelv valamely alapnévéhez (ez esetben az átvevő nyelvből a jövevényképzőt más neveken is illik kimutatni). Ez alól a szabályszerűség alól csak bizonyos, úgynevezett „honosító képzők” kapcsolódása kivétel, az efféle átvételi folyamat azonban csak nagyon meghatározott morfológiai és szemantikai feltételek között megy végbe, és többnyire világosan felismerhető.

Mindez annyit jelent, hogy ha történetesen török etimonú alpnéven magyar képző jelentkezik, akkor a török eredetű alpnévnek is élnie kellett a magyarban, sőt főként ha rövid, egyszótagos alaki struktúrája volt — a régi magyar névadás ismert sajátságai szerint — e névnek többféle képzős formában is meg kellett jelennie nyelvünk személynévanyagában. Mivel NÉMETH etimológiai e tekintetben — és nemcsak a szóban levő „kabar” nevekben — sokszor nem feleltek meg a mondott követelménynek, PAIS, aki a magyar névtannak korábban elismert szaktekintélye és valóban kiváló mestere is volt, de a török névtanba inkább csak műkedvelő szenvedéllyel merült bele, e nevek akkori korfelfogás szerint szükségszerű török etimonjait úgy igyekezett megmenteni, hogy a felmerült magyar személyneveknek³¹ teljes egészükben, képzőjükkel együtt török eredetét igyekezett kimutatni. Módszer-

²⁹ Németh 1930. 240.

³⁰ Pais: Vrsuuru 136., különösen 146.

³¹ Ő mondja ezeket, egyébként helyesen, "magyar"-nak: 1. pl. Pais: Vrsuuru 136.

tanilag lényegében helytálló elve azonban más okokból, az eredményeket tekintve sajnos nem hozott nagyobb sikert a NÉMETHÉNÉL.

III.

1.—2. Bár Anonymusnál az *Ed* és az *Edumen* két külön név: két külön személy viseli, problematikájukban elválaszthatatlanok, együtt kell tárgyalni őket. Nemcsak magukról a nevekről kiabál szinte strukturális egybetartozásuk, hanem P. mester viselőiket is mindig együtt szerepelteti, sőt két ízben valamilyen rokoni kapcsolatukat, feltehetően testvéri voltukat is feltárja azzal, hogy leszármazottaiknak egy családból való eredéséről — az Abák nemzetségéről — is szól. Anonymusnál ilyen minőségű kezelésük csak megerősítheti, hogy a későbbi krónikák is testvérekként, Csaba fiaiként említik őket, amely tény egyúttal közös forrást is sejtet.

Noha a Magiszter mindig *Ed*-et teszi sorban elsőnek, a nevek tárgyalását alább kiderülendő okokból én mégis *Edumen*-nel kezdeném. A második kun vezér neve így szerepel a gesztában: *Edum*,³² *Edumen*,³³ *edumer nec*,³⁴ *edumenec*.³⁵ E személy-név a magyar névrendszerben eléggé elszigetelt, helynévi megfelelője nincs, személynévi sem sok: 1234/1550: *Edemen*,³⁶ 1251: *Edemen*,³⁷ [1270 k.]: *Edemen*.³⁸ Ezek a megfelelők, valamint a későbbi krónikák *Edemen*-jei az anonymsi variánsok közül az *Edumen* alak valóságát látszanak igazolni, a Magister csupán szokásának megfelelően teszi a második vokálist labiállissá (ennek egykori kiejtése *ü* vagy *ö*, a név *e*-i megállapíthatatlanul nyíltak vagy zártak).

A név etimonját NÉMETH a török *edgü* 'jó' melléknévből alakult *Edü* név *-men* kicsinyítő képzős származékának tartja.³⁹ Az alapnévvel vannak ugyan némi bajok, mert ugyane szó a magyarba köznévként is átkerült, de ómagyar formája *i-ző*:

³² SRH. I. 42. (8. cap.)

³³ SRH. I. 46. (10. cap.)

³⁴ SRH. I. 58. (17. cap.)

³⁵ SRH. I. 73. (32. cap.)

³⁶ Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróba-lajstrom. (a továbbiakban VárReg.) Ed. J. Karácsonyi — S. Borovszky, Bp. 1903. 125.

³⁷ Codex diplomaticus Hungariae IV/2. (a továbbiakban F.) Ed. G. Fejér, Budae 1829. 104.

³⁸ Árpádkori új okmánytár XII. (a továbbiakban AÚO.) Szerk. Wenzel G., Bp. 1874. 680.

³⁹ Németh 1991. 267.

idnap, igykd, idül ~ idl 'ünnepet ül' stb., sőt a Névtelen gesztájában is: *igfon*,^{39a} *ygfon*,^{39b} szemben az *Edumen*-nek és *Ed* alapnevének (1. alább) mindig *e*-zõ alakjával. Így fel kellene tennünk, hogy a személynév és a köznévi magyar ajkakon nem azonos formában fejlõdött, ami éppen lehetséges, bár kevésbé valószínû. Az alapnév lehet azonban más etimonû is (pl. akár török *ed* 'cserzett bõr, anyag, áru, érték stb.' is), hiszen az efféle kétfonémás, egyszótagos tõstruktúrákat egy nyelvbõl is, sõt a nyelvek egész sorából többféleképpen is meg lehet fejteni, de ezzel persze csak az etimon bizonytalansága nõvekszik. Mindennek ellenére az *Edumen* török eredetében mégsem igen lehet kételkedni, hiszen végzõdése, mely meghatározza nyelvi mivoltát, semmiképpen nem magyar morfológiai elem, viszont alighanem azonosítható a török személynéveken gyakran elõforduló *-man/ -men* denominális nomenképzõvel,⁴⁰ még ha e képzõt CLAUSON ritkának és másodlagosnak is tartja perzsa elõzménybõl.⁴¹ Az aztán már más kérdés, hogy a személynévet P. mester honnan merítette. Bizonyos, hogy nem maga kreálta például magyar helynévi megfelelõ alapján, s lehet, hogy korábbi forrásból (gesztairótól?, jokulátorénekbõl?, fabulából?) készen vette, mint esetleg a késõbbi krónikák is. Viselõjét viszont kunná feltehetõen maga üthette, a krónikákban nem ilyen minõségben szerepel.

A névpár másik fele, az elsõ kun vezér neve: *Ed*,⁴² *Edun[ec]*,⁴³ *Edunec*.⁴⁴ A tõvéghangzó nélkül egyszótagos személynévek tõstruktúrájában Anonymusnál az *Edü* típusú alak az általános (*Etu, Lelu, Eudu, Tosu* stb.), ez alól személynévekben nincs is nála kivétel, helynevekben is nagyon sok példa közt alig (*Nyr, Wag*). Az *Ed ~ Edü* váltakozás *Ed*-je tehát különleges, *Edü*-je szabályos tõvéghangzós alak; kezdõ vokálisa *ë* vagy *e*. A névnek a magyarban helynévi megfelelõje nincs, a tévesen ide vont Sopron megyei *Edve*⁴⁵ hangtörténeti okokból nem tartozhat ide, *v*-je etimologikus.

^{39a} SRH. I. 49. (11. cap.)

^{39b} SRH. I. 103. (51. cap.)

⁴⁰ Dürmen, Erdemen, Gökmen, Itenmen, Tülemen stb.: Baski

⁴¹ G. Clauson: An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. Oxford 1972. XLII.

⁴² SRH. I. 42. (8. cap.), 46. (10. cap.)

⁴³ SRH. I. 58. (17. cap.)

⁴⁴ SRH. I. 73. (32. cap.)

⁴⁵ Csánki D.: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában III. (a továbbiakban Csánki) Bp. 1897. 606.

NÉMETH a névben a már idézett török *edgü* 'jó' személynévi megfelelőjét látja.⁴⁶ Az *Ed* és az *Edumen* elejének alaki egyezése — mint szó volt róla — aligha véletlen, az etimonbeli egyezés komoly lehetőségét tehát valóban nem szabad elmellőzni. Az *Edumen* tőetimonjával kapcsolatban fölmerült nehézségek, továbbá az *Ed* ~ *Edü* nagy magyar családja, végül az *Ed* változatnak Anonymus személynévei közt különleges jellege arra figyelmeztetnek, hogy az *Ed* ~ *Edü* : *Edümen* morfológiai viszonyát a névalakításnak a képzéssel ugyan ellentétes, de az ómagyarban egyébként szokványos módjában: a névrövidítésben keressük. E személynév-keletkezési folyamat keretében, melynek szabályai a tővéghangzó nélküli és a tővéghangzós formák váltakozása mellett is nagyon meghatározottak voltak,⁴⁷ az *Edümen*-ből szabályosan volt formálható az *Ed* és analógiás tővéghangzóval az *Edü*. Az utóbbiban nem az *Edümen ü*-je (~*ö*-je) rejtőzik — ez szabálytalan volna —, legfőljebb a tővéghangzó kapcsolódásához az is hozzájárult. Bár a névrövidítésnek e módja az Árpád-kori nevek tucatjaiban közönséges volt, az az érzésem, hogy az *Ed*, *Edü* inkább mesterséges csinálmány, akár az Anonymusé, ha a krónikák tőle vették, akár forrásáé, ha a krónikák is abból merítették. Az efféle nevek tővéghangzóinak szokásos spontán analógiás kapcsolódásai is inkább a tudatos névrövidítés tényét sejtetik. A névalakulat létrejöttét tehát az *Edümen* megléte hívhatta elő, elsősorban a rokon kapcsolat névi kifejezésének tudatos szándékával; erre spontán alakulatú névadási példák is vannak: 1217: „*Sol filius Salomonis*”⁴⁸ stb. De mintául szolgálhatott hozzá, hogy a korabeli magyar személynévanyagban az *Ed*-tőnév és családja — valószínűleg teljesen független keletkezéssel (l.: pl. R. *ed* 'búza, gabona') — szép számmal jelen volt: [1165 k.]: *Edu*;⁴⁹ 1138/1329: *Edus*,⁵⁰ 1211: *Edse*,⁵¹ 1266: *Edewch*,⁵² 1294: *Edes*⁵³ stb. Így a valószínűleg török eredetű *Edümen* mellett a hozzá személyileg és névtanilag szorosan kapcsolódó *Ed* ~ *Edü* már magyar névadási termék, akár P. mester volt a teremtője, akár

⁴⁶ Németh 1991. 267.

⁴⁷ Erre l. Benkő L.: Tővégi mgh-ók rövidült keresztneveinkben. in: Magyar Nyelv 46(1950) 230 kk.

⁴⁸ VárReg. 209.

⁴⁹ Monumenta ecclesiae Strigoniensis I. (a továbbiakban MES.) Ed. F. Knauz, Strigonii 1874. 118.

⁵⁰ Szabó D.: A dömösi prépostság adománylevele. (a továbbiakban Szabó: Dömös) in: Magyar Nyelv 32 (1936) 204.

⁵¹ A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története X. (továbbiakban PRT.) Szerk. Erdélyi L., Bp. 1908. 514.

⁵² F. IV/3. 380.

⁵³ F. VII/2. 180.

más; viselőjének kunná minősítése viszont amannak függvényeként is a Mester szüleménye.

3. A harmadik kun vezér neve: *Etu*,⁵⁴ *etu*.⁵⁵ Nagy valószínűséggel e név változata: *ete*,⁵⁶ viselője ugyanis a kun *Bojta* ~ *Vojta*-val ugyanúgy együtt szerepel,⁵⁷ mint az előző 8., 10. capitulumokban. Ez az *Ete* (= *Etü*) nem tévesztendő össze a másik *Eté*-vel,⁵⁸ aki magyar vezér (még ha a Magiszter zavarában vagy feledékenységéből egyszer vele azonos néven említi is a kunt). Az *Et*, *Etü* a leggyakoribb Árpád-kori magyar nevek egyike. Képzős családjával együtt sokrendbelileg előfordul személynévként: 1297: *Eth*;⁵⁹ 1138/1329: *Ete*,⁶⁰ *Etes*,⁶¹ 1211: *Etcu*,⁶² *Ethey*,⁶³ 1221: *Etcha*⁶⁴ stb.; — helynévként: 1543: *Ethfalwa*;⁶⁵ 1221/1550: *Ethe*,⁶⁶ 1276: *Ethey*,⁶⁷ 1481: *Ethes*,⁶⁸ 1566: *Eted*⁶⁹ stb. Az *Etü* alak végződése tővéghangzó, az *Ete* végső *-e*-je névképző (a név első vokálisa vagy *ë*, vagy *e*, második valószínűen *ë* vagy *ê*).

NÉMETH az anonymusi nevet a már előbb is említett török *ed*, *ed* 'cserzett bőr; dolog, birtok, áru stb.' szóból származtatja.⁷⁰ A megoldás hangtanilag hibás, a NÉMETH-től támaszul felhozott *kút* elszigetelt analógiája is helytelen, e szó nem török eredetű.⁷¹ Ellenben kifogástalanul azonosítható a név a fent példázott *Et*-tővű ómagyar szócsaláddal,⁷² mely beletartozik az *Edü*-vel kapcsolatban is emle-

⁵⁴ SRH. I. 42. (8. cap.), 46. (10. cap.).

⁵⁵ SRH. I. 71. (30. cap.)

⁵⁶ SRH. I. 96. (47. cap.)

⁵⁷ SRH. I. 71. (30. cap.)

⁵⁸ SRH. I. 41. (6. cap.), 54. (15. cap.), 83–84. (40. cap.).

⁵⁹ Hazai oklevéltár 1234–1536. (a továbbiakban HOKl.) Szerk. Nagy Imre, Bp. 1879. 157.

⁶⁰ Szabó: Dömös 133.

⁶¹ Szabó: Dömös 131.

⁶² PRT. X. 506.

⁶³ PRT. X. 504.

⁶⁴ AÚO. I. 173.

⁶⁵ Székely oklevéltár VIII. Szerk. Barabás S. Bp. 1934. 385.

⁶⁶ VárReg. 213.

⁶⁷ AÚO. III. 180.

⁶⁸ Csánki I. 97.

⁶⁹ Dicționar istoric al localităților din Transilvania I. Szerk. C. Suci, București 1968. 47.

⁷⁰ Németh 1991. 68.

⁷¹ Ligeti L.: A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban. Bp. 1986. 85.; Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen II. Hrsg. L. Benkő, Bp. 1994. 854.

⁷² Így már, helyesen, a Magyar etymológiai szótár II. Írta Gombocz Z. — Melich J., Bp. 1934. 93. is.

getett, ősi finnugor-magyar tőstruktúrát mutató egyszótagú, zártszótagos ómagyar személynevek nagy kategóriájába. Az *Ethey* név előfordul a XIV. századi krónika-együttesben is, de Árpád családjában elhelyezve; nincs kizárva, hogy itt is, Anonymusnál is maga a név korábbi forrásokból is átplántálódhatott.

A Magiszter azonban az *Et*, *Etü*, *Ete* neveket saját korából önmaga is jól ismerhette, a honfoglalás kori kun vezérre pedig nyilván ő ruházta rá. Hogy ezt megtehetette, s hogy a kun vezérhez gesztájában meghatározott helyekre utaló cselekményeket is köthetett, abban helynévismerete nagyban segítette és ösztönözte. Egyfelől Etü „in sabulo *olpa[r]*” találkozik Salanussal, s Alpártól északnyugatra feküdt az elpusztult *Ete* helység: 1266: *Ethey*, 1276: *Ete*⁷³ (Anonymus itt épített földvárat a másik, magyar Etével, Oundu fiával; feltehetően ebből a tévedéséből támadt az a zavar, amely végül is a két: kun és magyar vezér összekeverését eredményezte). Másfelől *Ete* (= Etü) a Duna mentén, a Sár-vidéken át vonul Baranyavár felé, itt épít várat *Ete* fia, Ód; és itt, a Sárvíznek a Dunába torkollása vidékén feküdt egykor az elpusztult *Ete* falu: 1381: *Ethey*, 1446: *Ethe*, 1470: *Ethe* stb.⁷⁴ Mindezek az egybeesések semmiképpen nem véletlenek: jól jelzik, milyen erős köze volt Anonymus helynévismeretének a nevezett kun vezér alakjának és cselekményének megteremtéséhez. Ez a körülmény természetesen akkor is belejátszik a problémába, ha a Mester *Etü* ~ *Ete* kun vezért nem maga formálta és nevezte el helynevekből való közvetlen kiindulással, hanem ily nevet esetleg már forrásaiból is merített.

4. A negyedik kun vezér neve: *Bunger*,⁷⁵ *Burger*-ből javított *Bunger*,⁷⁶ *Bunger-nec*,⁷⁷ *Bumger*,⁷⁸ *buger*,⁷⁹ *bunger*.⁸⁰ A sok variánsból látszik, hogy P. mester, illetőleg másolója mennyire küszködtek az ismeretlen névvel, melynek leghitelesebb változataként az ismétlődő *Bunger* tűnik (a név első vokálisának egykori kiejtése *ü* vagy *ö*, másodikának *ë* vagy *e* volt).

⁷³ Györffy Gy.: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. (a továbbiakban Györffy: ÁMF.) Bp. 1963. 895.

⁷⁴ Csánki III. 424.

⁷⁵ SRH. I. 43. (8. cap.), 58. (18. cap.).

⁷⁶ SRH. I. 46. (10. cap.).

⁷⁷ SRH. I. 72. (31. cap.).

⁷⁸ SRH. I. 75. (34. cap.).

⁷⁹ SRH. I. 76. (34. cap.).

⁸⁰ SRH. I. 114. (57. cap.).

A *Bünger*nek a magyar névanyag egyik tartományában sincs nyoma, nem szerepel a későbbi krónikákban sem.

A név etimója PAISTól származik, ő a török *bün* ~ *mün* 'leves' szóval rokonítja.⁸¹ NÉMETH azt mondja, hogy e szófejtést sem elvetni, sem támogatni nem tudja; más etimont nem ad.⁸² Névtani morfológiai és szemantikai analógiák nélkül PAIS névfejtése az előrész vonatkozásában is teljesen bizonytalan, s a *ger* elem tekintetében is a levegőben lóg; a név a kritika rostáján jelenleg csak mint ismeretlen eredetű juthat át. Annyi azonban valószínűnek látszik, hogy e személynév nem Anonymus találmánya, ő csak a személy kunságát rakhatta hozzá a számára valahonnan felbukkanó névhez.

5. Az ötödik kun vezér neve: *ousad*,⁸³ *Ousad*,⁸⁴ *ousadunec*.⁸⁵ Korabeli kiejtés szerint *Oucsád(u)*, esetleg *Ócsád(u)*. Személynévként igen ritka: 1237–40: *Olcha*;⁸⁶ — helynévként sokkal gyakoribb: 1248: *Olch*,⁸⁷ 1240 k.: *Olcha*,⁸⁸ 1247 u.: *Oucha*, 1360: *Olcha*,⁸⁹ 1263: *Olcha*⁹⁰ stb. A szókezdő *ol* ~ *ou* szabályos, az *s* Anonymus helyesírásában biztosan *cs*-t jelöl. Az *Acsa*, *Acsád*-féle tulajdonnevek hangtörténeti okokból nem tartozhatnak ide.⁹¹

NÉMETH az *Ousad* személynévet egy török *oŋ* 'jobbkez, jobbfelé irány, megfelelő stb.' magyar *-sad* kicsinyítő képzős származékának tartja.⁹² A török–magyar „vegyes” morfológia ilyen elemekkel elvileg sem megy; a török szónak megfelelő magyar névtő — amit a magyar képző feltételezne — nincs meg; magyar *-sad* képző nem létezik. PAIS a törökből való származtatást úgy próbálja menteni, hogy egy török *oŋsa* ige imperativusa lenne a magyar személynév, 'légy hasonló' jelentéssel, melyhez *-d* kicsinyítő járult.⁹³ Ilyen alakulatra sem morfológiai, sem szemantikai szempontból nincs analógia. De aligha is kell ilyen ködös távlatokba

⁸¹ Pais D.: Magyar Nyelv 37(1941) 267.; SRH. I. 58.

⁸² Németh 1991. 268.

⁸³ SRH. I. 43. (8. cap.).

⁸⁴ SRH. I. 46. (10. cap.).

⁸⁵ SRH. I. 72. (32. cap.)

⁸⁶ PRT. I. 780.

⁸⁷ F. IV/2. 216., Pozsony környékén.

⁸⁸ A zichi és a vásonekői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára I. Pest 1871. 4., Pest megye.

⁸⁹ Győrffy: ÁMF. III. 445.; Csánki III. 509., Komárom megye.

⁹⁰ AÚO. III. 63., Dél-Dunántúl.

⁹¹ Pais: Vrsuuru 144 is.

⁹² Németh 1930. 239.; Németh 1991. 269.

⁹³ Pais: Vrsuuru 143.

menni. P. mester *Ócsád*-ja nem választható el az idézett magyar tulajdonnevektől, melyekben gyakorisági alapon is, a feltehető etimon szempontjából is a helynévi kiindulás látszik eredetibbnek. Az *Ócsa* ~ *Olcsa* valószínűleg a helynevekben igen gyakori, személynevekben ritka magyar *ó* 'régí' -*csa* kicsinyítő képzős származéka; az *I* betoldásos, szabályos *ó* ~ *ol* váltakozásra l. még pl.: 1239: *Oluar*,⁹⁴ 1245: *Olwar*⁹⁵ stb.; vö. még *ócska* ~ R. *olcska* stb. A feltehető magyar helynévi kiindulás azonban itt csupán Anonymus általános névismeretéből fakad, *Ócsád* vezér tevékenységi területét a Mester szokásától eltérően — de az *Örsúr* nemzetség birtokainak fekvése miatt jól magyarázhatóan — itt nem viszi az *Ócsa* helynevek területeire. Ám ettől a „sült” magyar nevet viselő *Ócsád*-ot kun vezérnek még nyugodtan megtehetette.

6. A hatodik kun vezér neve: *Boyta*,⁹⁶ *voyta*,⁹⁷ *boyta*,⁹⁸ *boytam* acc.,⁹⁹ *boyte* dat.¹⁰⁰ A névben mutatkozó *b* ~ *v* váltakozás biztosan mutat korabeli β -s szókezdetre, első vokálisa valószínűleg *o*, esetleg *a*. A későbbi krónikákban e név nem szerepel, a Bécsi Krónika *Boiotha*-ja nem tartozik ide. Biztos magyar megfelelői — Anonymus ide vonatkozó helynévén (l. alább) kívül — csak a személynevek közt vannak: 1283: *Vojtha*,¹⁰¹ 1293: *Vojta*¹⁰² stb.

NÉMETH GYULA ismételen a tör. *bay* 'gazdag' magyar *-ta* képző származékát látja benne.¹⁰³ A „vegyes” morfológiai magyarázatot PAIS úgy próbálja menteni, hogy a névvégződésben is török képzőt lát.¹⁰⁴ A magyarázat ezer sebből vérzik. Már GOMBOCZ, helyesen, nem veszi a *Bajta* ~ *Vajta*-t a török *baj*-hoz.¹⁰⁵ A szó β -s előzményére nemcsak Anonymus *Vojta*-i mutatnak, hanem a helynévi *Vajta* folytatás is; a Mester *Bojta* alakja a β egyik korai hangjelölési módja, de jövevény-szavakban a $\beta > b$, ($v >$) $\beta > b$ hangváltozás is gyakori: *bakter*, *balaska*, *bális*,

⁹⁴ Györffy: ÁMF. I. 466.

⁹⁵ Györffy: ÁMF. III. 224.

⁹⁶ SRH. I. 43. (8. cap.), 46. (10. cap.), 89. és 91. (44. cap.).

⁹⁷ SRH. I. 71. (30. cap.) kétszer.

⁹⁸ SRH. I. 89. és 91. (44. cap.) háromszor, 96. (47. cap.).

⁹⁹ SRH. I. 91. (44. cap.).

¹⁰⁰ SRH. I. 96. (47. cap.).

¹⁰¹ F. V/3. 208.

¹⁰² F. VI/1. 249.

¹⁰³ Németh 1930. 170. és 239.; Németh 1991. 269.

¹⁰⁴ Pais: Vrsuuru 145.

¹⁰⁵ Gombocz Z.: Árpádkori török személyneveink VII. in: Magyar Nyelv 11 (1915) 434.

balon, *bognár* stb. A *-ta* képző a magyarban is nagyon szórványos és viszonylag kései; sem jövevényszavakban, sem tulajdonnevekben nem mutatható ki. A régi m. *Bojta* személynév minden bizonnyal a szláv *Vojta* személynév átvétele a hangrendszerekből következően szükségszerű ómagyar szóeleji $v > \beta$ helyettesítéssel; a szláv megfelelő nagy szláv személynév-család tagja: *Vojtek*, *Vojtila*, *Voja*, *Vojk*, *Vojta*, *Vojimir*, *Vojislav* stb. P. mester helyneve, a Fejér megyei *Vajta* falu neve¹⁰⁶ e szláv eredetű magyar személynévből alakult. Anonymus talán ismerhette ugyan a korában sem gyakori magyar *bojta* személynevet, de hősét nem abból alkotta meg, hanem a belőle keletkezett helynév ismerete alapján. *Vajta* — Etével együtt — seregét a Duna és a Sár közt vezeti Baranyavár felé, és itt, a Sárhoz közel volt és van a *Vajta* nevű hely is. Hogy a Magiszter szövege fordított: személynév → helynév névadási folyamatot sejtet,¹⁰⁷ az csupán általános helynév-magyarázó felfogásából fakad, közelebről abból, hogy neki a személy nevére, illetőleg elsődlegességére volt szüksége. A többi krónikában ismeretlen volta is arra utal, hogy maga a személynév itt Anonymus „alkotása”.

7. A hetedik kun vezér neve: *ketel*,¹⁰⁸ *Ketel*.¹⁰⁹ A név első vokálisa kiejtve valószínűleg *ē*, a második *e*. A későbbi krónikák nem ismerik. Személynévi megfelelői: 1086: *Ketel*,¹¹⁰ 1130—40/XII—XII. sz.: *Ketel*,¹¹¹ 1180 k.: *Ketel*,¹¹² 1244: *Kethel*¹¹³ stb. Helynévi megfelelőit l. alább.

Németh e nevet a török *kötäl*, *kütöl* 'vezetéklo' szóból származtatja.¹¹⁴ PAIS módosítja ezt, ő egy török *kötäl* 'hátsó ló' szóból vagy a török *küt-* 'öriz, gondoz' ige *kütäl* 'örzött, gondozott' származékából vezeti le a nevet.¹¹⁵ NÉMETH ezt cáfolja.¹¹⁶ Hosszú volna sorolni e magyarázatok fonológiai, morfológiai, szemantikai gyengéit, de nincs jelentősége, mivel a kun vezérnek nevet maga Anonymus

¹⁰⁶ An.: *bojta*; 1324: *Vajta*, 1325: *Woytha* stb.: Györfly: ÁMF. II. 413.

¹⁰⁷ "bojte ... dedit t/er/ram magna/m/ versus saru ... q/uae/ usq/uc/ m/odo/ n/un/cupat/ur/ bojta" SRH. I. 96. (47. cap.).

¹⁰⁸ SRH. I. 43. (8. cap.), 46. (10. cap.), 54. (14. cap.), 54—55. (15. cap.) hétszer, 56—57. (16. cap.) háromszor.

¹⁰⁹ SRH. I. 54—55. (15. cap.), 56—57. (16. cap.).

¹¹⁰ *Diplomata Hungariae Antiquissima I.* (a továbbiakban *DHA.*) Ed. Gy. Györfly. Bp. 1992. 253.

¹¹¹ Magyar oklevél-szótár. Szerk. Szamota I. — Zolnai Gy., Bp. 1902—1906.

¹¹² PRT. VIII. 270.

¹¹³ AÚO. VII. 180.

¹¹⁴ Németh 1930. 239.; Németh 1991. 270.

¹¹⁵ Pais D.: *Ola.* in: *Magyar Nyelv* 60 (1964) 285-286.

¹¹⁶ Németh 1991. 270.

adott a *Ketelpataka* helynévből elvont személynév alapján. Hogy a helynév döntő szerepet játszott nemcsak névadásában, hanem a kun vezér nevéhez költött népetimológiai meséjében is, azt világosan jelzi, hogy Ketel vezérnek a Sátorhalom aljában, a Bodrog vize mentén adat Árpáddal birtokot, és hogy az ugyanitt folyó patakba a vezért beleejteti, ami miatt a helyet társaival *Ketelpataká*-nak nevezteteti el¹¹⁷ („vocat[us] e[st] p[er] risu[m] ketelpotaca”: 15.). A névtani helyzet a valóságban persze itt is fordított: Ketelt azért viszi P. mester a Bodrogba ömlő Ketelpatakához, hogy a személyt megteremthesse és nevét hitelesíthesse. A Sárospataknál a Bodrogba ömlő patak neve ugyanis hiteles, a Magiszter is jól ismerte: 1252: *Kechelpotok* (☉: *Kethelpotok*),¹¹⁸ 1262: „in fluuium *Kutel*”.¹¹⁹ Nemcsak a patak-név magyar névalakulat, hanem a benne szereplő személynév is nagyon valószínűen magyar: *kötél* szavunknak személynévként korai időktől máig gyakran szereplő megfelelője; ennek régi nyelvi *é*-zű és *ü*-zű adatai egyaránt ismertek.¹²⁰ Anonymus ugyan a *Ketel* személynévet is ismerhette (l. még alább, az *Oluptulma* névnél, a Katapán nemzetséggel kapcsolatban), ez a körülmény azonban a tárgyalt helynévből való személynévi elvonását legfőljebb csak segíthette. A *Ketelpataká*-n kívül más helynevek egyébként sem jöhetnek szóba; azok a helynevek, amelyeket NÉMETH GYULA ide vesz,¹²¹ egytől egyig nem a tárgyalt személynévhez tartoznak: az egyik a valóságban *Kecel*,¹²² a másik *Kethel* < *Keddhel*,¹²³ a harmadik *Ketelaka*.¹²⁴

8. Bünger kun vezér fiának neve: *Borsu*,¹²⁵ *Borsu[m]* acc.,¹²⁶ *Bors*,¹²⁷ *borsu*.¹²⁸ A krónikákban nem szerepel, illetőleg ott más *Bors*-ok vannak (l. előbb). Ellenben Anonymuson kívül is nagyon sok még az egykori tulajdonnévi megfelelője, képzős változatban is: személynévek: 1156: *Bors*,¹²⁹ 1225:

¹¹⁷ "vocat/tus/ e/st/ p/er/ risu/m/ ketelpotaca" SRH. I. 55. (15. cap.)

¹¹⁸ Hazai okmánytár VI. (a továbbiakban H. O.) Szerk. Ipolyi A. — Nagy I., Bp. 1876. 69.

¹¹⁹ AÜO. XI. 519.

¹²⁰ Még Halotti Beszéd: ketnie.

¹²¹ Németh 1991. 269.

¹²² Csánki II. 618.

¹²³ Csánki III. 613.

¹²⁴ Csánki III. 238.

¹²⁵ SRH. I. 46. (10. cap.), 58—59. (18. cap.) kétszer, 72. (31. cap.), 75—76. (34. cap.) négyszer.

¹²⁶ SRH. I. 59. (18. cap.).

¹²⁷ SRH. I. 58. (18. cap.).

¹²⁸ SRH. I. 72. (31. cap.), 75—76. (34. cap.), 76. (35. cap.), 114. (57. cap.).

¹²⁹ MES. I. 110.

Bors,¹³⁰ 1235/1550: *Borsa* genus¹³¹ stb.; helynevek: 1075: *Borsu*,¹³² 1215/1550: *Burs*,¹³³ 1221/1550: *Borsy*¹³⁴ stb.

NÉMETH szerint „a török eredetű magyar *bors* szóval egyezik”.¹³⁵ E fogalmazás inkább a név magyar eredetét sugallná, ha a szerző nem mondaná előtte az egész névsorra, hogy „mind török név”. Eredeti török (kabar) név fentmaradása esetén azonban *Burcs* vagy *Murcs* formát várhatnánk, de Anonymusnál magyar alak szerepel, erősen magyaros tövéghangzóval. Ez utóbbi ilyen, két mássalhangzóra végződő névstruktúrájánál teljesen szabályos (vö. *Cundu*, *Oundu*, *almu* stb.), a *Borsu* sok adata közül is csupán egyben marad el. P. mester nyilván a saját korából is jól ismert magyar személynévvel (vö. az ő idejében is: *Bors* ispán) ruházta fel „kun” vezérét, mely név persze csak kétszeres áttétellel török, úgy, hogy a magyar *bors* szó történetesen török eredetű. A *Bors* vezér nevével azonos Borsod, Bars és Zólyom megyei helynevek¹³⁶ jól jöttek Anonymus számára, hogy a kun vezért a honfoglalás korába vihesse, és pontosan a nevezett helyeken szerepeltethesse. De éppen e tény jelzi, hogy e helynevek milyen szerepet játszottak *Bors* vezér alakjának, illetőleg nevének megformálásában. Névtelenünk egyébként maga is utal *Bors* vezér és *Bors* vára szoros névkapcsolatára, hogy tudniillik a vezér a várra a maga nevét ruházta,¹³⁷ ez persze csak annyiban valós, hogy e szóban levő helyek tényleg *Bors* nevű személyektől kapták nevüket, akik azonban aligha voltak a névileg is Anonymus teremtette kun vezérrel azonosak.

9. Ousad kun vezér fiának neve: *ursuur*,¹³⁸ *vrusuuru*.¹³⁹ Szokatlan névalak, de valódiságát további szórványos adatok nemzetségnévként bizonyítják: 1249: *Wrsur*,¹⁴⁰ 1269: *Vrusur*¹⁴¹ stb. Az *úr* szóval összetett voltát Kézai és a XIV. századi krónikák „magyar” vezérei („capitaneus *Vrs*”), az *-úr* utótaggal összetett

¹³⁰ AÚO. VI. 428.

¹³¹ VárReg. 142.

¹³² Györfly: DHA. I. 213., Bars megye.

¹³³ VárReg. 281., Bihar megye.

¹³⁴ VárReg. 99.

¹³⁵ Németh 1991. 270.

¹³⁶ Borsod, SRH. I. 58. (18. cap.); castrum Borssed Zouolvn, SRH. I. 76. (34. cap.).

¹³⁷ SRH. I. 76. (34. cap.).

¹³⁸ SRH. I. 43. (8. cap.), 72. (32. cap.).

¹³⁹ SRH. I. 46. (10. cap.).

¹⁴⁰ H. O. VI. 51.

¹⁴¹ H. O. VIII. 112.

helynevek nagy száma,¹⁴² valamint a sok *Ürs* ~ *Ürüs* típusú korabeli névi megfelelő igazolják (ezekben azonban *Ürsúr*-féle névalak nincs!). Az „alapnév” tövég-hangzós alakja Anonymusnál szabályos típust képvisel, első vokálisa *ö* is lehet. Az *úr* nélküli névváltozat korabeli személynévi megfelelői viszonylag nem nagy számúak, és jobbára a nemzetségnévre vonatkoznak: 1230: *Vrs*,¹⁴³ 1275 k.: *Wrs*.¹⁴⁴ Helynévi megfelelői sokkal gyakoribbak;¹⁴⁵ jó részük egy- és kétszótagos alakban váltakozik: 1332—5: *Vrus*, *Wrs*;¹⁴⁶ 1308: *Vrs*, 1327/1335: *Wrus*¹⁴⁷ stb. Helynevekben a név több származéka (*Ürse*, *Ürsi*, *Ürsed* stb.) is előfordul.

Az eredetileg GOMBOCZtól adott magyarázatot¹⁴⁸ veszi át NÉMETH, s a személynevet a török *ir* 'férfi' magyar *-s* kicsinyítő képzős származékának mondja.¹⁴⁹ Az egyébként korának szokásaitól eltérően török ügyekben is igen józanul, szigorú kritikával mérlegelő GOMBOCZ itt valószínűleg részben vagy egészben tévedett. Az óriási aránybeli különbség az *Örs* személynemekkel szemben az *Örs* helynevek javára jelzi, hogy a névélettani sorrend csak helynév → személynév lehet és nem a fordított. Továbbá magyar képző csatlakozásának feltevése esetén — mint erre már PAIS a török eredet fenntartása mellett is rámutatott¹⁵⁰ — a rengeteg adat közt *Ür* ~ *Ör*-féle magyar alapnévnek is elő kellene fordulnia, ám ilyen nincs. GYÖRFFY a nagyszámú földrajzi név területi szórtságában törzsnévi jelleget lát,¹⁵¹ ami lehet ugyan, bár nem bizonyítható; de a személynévi realizáció akkor is csak helynévi előzményű lehet, mert a magyarban törzsnévből közvetlenül nem alakult személynév, s persze nemzetségnév sem (az a személynemekkel van korrelációban). Az *Ürüs* ~ *Ürs* kettősségben magyar hangtörténetileg csak az előbbi lehet az erede-

¹⁴² Kristó Gy.: Néhány erdélyi helynévről. in: Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára. Szerk. Hajdú M. — Kiss J., Bp. 1991. 389.

¹⁴³ H. O. VIII. 18.

¹⁴⁴ MES. II. 264.

¹⁴⁵ Igen sokat felsorol közülük Gombocz Z.: *Örs* és *Örkény*. (a továbbiakban Gombocz: *Örs*) in: Magyar Nyelv 22 (1926) 6-8.

¹⁴⁶ Györffy: ÁMF. I. 797., Csanád megye.

¹⁴⁷ Györffy: ÁMF. I. 229., Bács megye.

¹⁴⁸ Gombocz: *Örs* 6-8.

¹⁴⁹ Németh 1991. 270.

¹⁵⁰ Pais D.: A veszprémvölgyi apácák görög oklevele mint nyelvi emlék. (a továbbiakban Pais: A veszprémvölgyi apácák görög oklevele) A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 50. Bp. 1939. 36.; Pais: *Vrsuuru* 136.

¹⁵¹ Györffy Gy.: A honfoglaló magyarok települési rendjéről. in: Archaeologiai Értesítő 97 (1970) 236.

tíbb, a második vokális a képzett és ragozott alakokban szabályosan esett ki. A török *ir* alapszó — elsősorban jelentésbeli okokból — csak személynévi, esetleg törzsnévi eredeti esetén jöhetne számításba; az előbbi azonban kizárható, az utóbbi csak feltevés. Jóval valószínűbb a helynév magyar eredete kipusztult alapszóból, mely tucatszámra van középkori helyneveinkben. De a fentiek miatt persze török etimonú alapszó esetén sem lehetne az *Űrs*-féle személynéveket töröknek venni: e nevek magyar helynévi előzményűek, és magyar *-s* képzőt hordoznak. Így természetesen a kabarsághoz fűződő feltevés realitásától is igen messze kerültünk.

Ami Anonymus *Űrsüuru*, *Űrsüúr* személynévét illeti, azt a Mester mindenekelőtt az általa is jól ismert nemzetségnév alapján mintázhatta, melyhez az itt kissé homályos szemantikájú, de nyilván méltóságjelölő *ur*-at sem maga csatolta. A kérdés csupán az: *Űrsüúr* vezér tevékenységi területét három évszázaddal korábbra időzítve azért vitte-e csupán a borsodi részekre, a Nyárád vize tájára, mert az ő korában itt voltak a nemzetség birtokai; vagy belejátszott-e az ügybe még — rendszeres szokása szerint — helynévi előzmény, ismeret is? A Magiszter ugyan azt mondja, hogy *Űrsüúr* a Nyárád forrásánál várat épített, melyet *Castrum ursuur*-nak neveznek,¹⁵² de ez nála — tudjuk — a névadási irányt tekintve nem sokat jelent. A nevezett helyen egykor tényleg állhatott vár.¹⁵³ Ha ezt valóban *Űrsúr vár(á)*-nak nevezték, akkor nemcsak a helynevet nem Anonymus találta ki meséje kedvéért, hanem e körülmény egyik támasza lehetett *Űrsúr* honfoglalás kori vezér nevének megformálásában is.

10. Ketel kun vezér fiának neve: *oluptulma*,¹⁵⁴ *oluptulmae* gen.;¹⁵⁵ *tulma*.¹⁵⁶ A névstruktúrán kívül P. mester önálló *tulmá*-ja is mutatja, hogy itt világosan két névelem összetételéről van szó. A nevek olvasata: *Olup* vagy *Alop*, *Tulmá* vagy *Tolmá*. A későbbi krónikákban sem együtt, sem külön nem fordulnak elő. Az *Olup* azonban az ómagyarban többféle írásváltozatban mindkét névminőségben gyakori: személynévként és nemzetségnévként: 1138/1329: *Alup*,¹⁵⁷ 1235:

¹⁵² SRH. I. 73. (32. cap.)

¹⁵³ 1292. Waralya, Györfly: ÁMF. I. 814.

¹⁵⁴ SRH. I. 43. (8. cap.), 46. (10. cap.), 54—55. (15. cap.) kétszer.

¹⁵⁵ SRH. I. 54. (14. cap.).

¹⁵⁶ SRH. I. 55. (15. cap.).

¹⁵⁷ Szabó: Dömös 131.

Olub;¹⁵⁸ 1237: *Olu*;¹⁵⁹ stb.; helynévként: 1055: *oluphelrea*,¹⁶⁰ 1266: *Olup*,¹⁶¹ [1280 k.]: *Olup*.¹⁶² stb.

Az *Oluptulma* nevet GOMBOCZ török kettős személynévként magyarázza: *alp*, *alip* 'hős' és *tol-* 'teli van, megtelik' + *-ma* képző.¹⁶³ NÉMETH a török eredet hangoztatásával láthatólag ezt fogadta el.¹⁶⁴ Az *Olup* török etimonja jónak látszik, legfőljebb sok magyar megfelelője vagy ebben némi bizonytalanságot; eredeti személynév volta is elfogadható. A *Tulma* ügye már jóval problematikusabb: török névanalógiája nem került elő, és magyar személynévként való megléte is igen kétséges; egyelőre reálisan csak ismeretlen eredetű helynévként lehet számolni vele. De Anonymus neve szempontjából mindez eléggé indifferens. A személynévet ugyanis — amely ilyen formában máshol sohasem szerepel — a Magiszter nyilván maga formálta, mégpedig helynévi alapon, saját összetételként, még ha az *Alap* személynévet, pontosabban nemzetségnevet külön is ismerhette, hiszen a kilencvenes években Katapán volt a kancellár, a Komárom környékén birtokos Katapán nemzetség egyik tagja pedig a XIII. században a *Ketel* nevet viselte, ami a rokoni kapcsolat jele lehet.¹⁶⁵ A biztos helynévi alapokhoz 1.: Komáromtól dél-nyugatra: 1208/1359: *Olup*,¹⁶⁶ Komáromtól délkeletre: 1247: *Tholma*,¹⁶⁷ mindkettő a Katapán nemzetség birtokainak vidékén. Anonymus szerint *Oluptulma* Komárom várát építi fel, s történetében *Ketelt* és fiát, *Tulmát* is itt temették el. Hogy van-e a történetnek népetimológias eredetű vagy Katapán-nemzetségbeli hagyománya, az lehet kérdéses, az azonban nem, hogy *Oluptulma* nevének összerakása és a két közeli helynév korabeli léte szorosan összefügg, s hogy P. mester a helyneveket ismerte.

¹⁵⁸ AÚO. II. 35.

¹⁵⁹ AÚO. VII. 42.

¹⁶⁰ Tihanyi Alapítólevél

¹⁶¹ Györffy: ÁMF. I. 891.

¹⁶² Györffy: ÁMF. II. 345.

¹⁶³ Gombocz Z.: Árpádkori török személynéveink. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 16. Bp. 1915. 31.

¹⁶⁴ Németh 1991. 270.

¹⁶⁵ Karácsonyi J.: Magyar nemzetségek II. (a továbbiakban Karácsonyi: Nemzetségek) Bp. 1900—1901. 336.; Györffy: Krónikáink 118.; Györffy Gy.: Jegyzetek Anonymus tulajdonneveihez. in: Magyar Nyelv 47 (1951) 49.

¹⁶⁶ Györffy: ÁMF. II. 577., ma Bőnyrétalap.

¹⁶⁷ Györffy: ÁMF. III. 460., ma Vértestolna.

11. Ete kun vezér fiának neve: *eudu*,¹⁶⁸ *Eudu*,¹⁶⁹ *eudunec*.¹⁷⁰ A név egykori olvasata: *Eüdü*, esetleg *Ódü*, tővéghangzóval. Az ómagyarból személynévként ismert: 1237: *Eud*,¹⁷¹ 1397: *Eud*,¹⁷² valószínű képzős változata lehet: 1138/1329: *Euden*.¹⁷³

Nevét nem magyarazzák, csupán PAIS tartja az *Ed* változatának.¹⁷⁴ Ez Anonymus személyviszonyai alapján is kizárt, hiszen Ed Edumennek a testvére és nem Etének a fia; de az összekombinálás hangtörténetileg is alaptalan. A név valószínűleg e személynév alakváltozata: 1138/1329: *Eldi*,¹⁷⁵ 1211: *Eld*,¹⁷⁶ 1237—40: *Eldu*¹⁷⁷ stb. Tipikus magyar tő- és képzőstruktúra, alapszava több magyar szó is lehet (az *el* ~ *eü*-re l. előbb *Olcsa* ~ *Ócsa*). P. mester azonban — bár hőven ismerhette az efféle személyneveket — valószínűleg helynévi megfelelőjük alapján alkotta saját szereplője nevét. Eudut ugyanis a Duna mellett vonultatja, vele az Árpád adományozta Duna menti nagy földön épített várat, Szekcsőt. Átellenben pedig, a Duna mellett, Kalocsa és Baja közt feküdt egykor: 1346—58: *Eeld*, 1433: *Eld*,¹⁷⁸ neves hely, a Boldogasszonynak szentelt egyházzal. Az összefüggés semmiképpen sem lehet véletlen. Anonymus — más körülményekből is kitétszően — ismerte e tájat, nyilván a helynevet is, azért hozhatta éppen ide a kunt.

12. Ed vagy Edumen unokájának neve: *Pota*.¹⁷⁹ Olvasata *Potá* vagy *Patá*. A későbbi krónikákban csak *Poth* advenák szerepelnek, aligha lehetnek bármi kapcsolatban P. mester kunjával. Az ómagyarban hatalmas méretű névcsalád ez, sok származéknévvel: személynévek pl.: 1086: *Potu*,¹⁸⁰ 1210: *Potus*,¹⁸¹ 1211: *Pot*,¹⁸² 1221/1550: *Pothā* acc.,¹⁸³ 1229: *Potov*,¹⁸⁴ 1299: *Potouch*,¹⁸⁵ stb.; hely-

¹⁶⁸ SRH. I. 96. (47. cap.).

¹⁶⁹ SRH. I. 96. (47. cap.).

¹⁷⁰ SRH. I. 96. (47. cap.).

¹⁷¹ AÚO. VII. 42.

¹⁷² F. X/8. 429.

¹⁷³ Szabó: Dömös 205.

¹⁷⁴ Pais D.: Óshb. in: Magyar Nyelv 24 (1928) 93.

¹⁷⁵ Szabó: Dömös 133.

¹⁷⁶ PRT. X. 508.

¹⁷⁷ PRT. I. 779.

¹⁷⁸ Csánki III. 326.

¹⁷⁹ SRH. I. 73. (32. cap.).

¹⁸⁰ Györffy: DHA. I. 251.

¹⁸¹ AÚO. I. 100.

¹⁸² PRT. X. 510.

nevek pl.: [1018:] Παταδι,¹⁸⁶ 1086: *Potu*,¹⁸⁷ 1270: *Potos*,¹⁸⁸ 1289/1467: *Poton*,¹⁸⁹ 1360: *Potou*¹⁹⁰ stb.

A *Pata* név — felehetően viselőjének unoka volta miatt — kiesett NÉMETH látóköréből. PAIS azonban megmagyarázni vélte a törökből, a *pat* 'alámegy, alászáll' ige török -a képzős származékként vagy esetleg a *pat* ~ *bat* 'gyors, rövid' melléknévből.¹⁹¹ Az etimonok enyhén szólva sem állnak valami erős lábakon, a magyar névnek megfelelő török személynevek nem ismeretesek. A név német eredetű éppen lehetne,¹⁹² tekintettel ilyen néven szereplő későbbi német jövevényekre is, de a magyar névcsalád nagysága és koraisága belső eredetet sejtet. E név ugyanaz a régi magyar névtípus és névstruktúra, amelyről az *Etü*-vel kapcsolatban szólunk, magyarázatában aligha kell idegen nyelvek felé keresgélni. De a végső etimon ennél a névnél is majdnem közömbös: Anonymus ugyanis Ed és Edumen nemzetségének, az Abáknak mátraalji birtokai tekintetbe vételével és az ottani helynév-viszonyok alapján ruházta fel az unokát e névvel. *Pata* a Magiszternél „in silua *matra*” épít várat, éppen ott, ahol *Pata* helység fekszik: 1234/1243: *Patha*.¹⁹³ Ismét ugyanaz a névadási összefüggés!

13. Az egyik kun katona („miles”) neve: *tursol*,¹⁹⁴ *turzol*,¹⁹⁵ *Turzol*.¹⁹⁶ Az első és egyedüli *s*-es változat olvasati-másolási hiba lehet, a *geszta* helyesírása magyar nevekben nem jelöli *s*-szel az *sz* hangot. A név egykori kiejtése *Turszol* vagy *Torszol*. Gyér személynévi megfelelői közt több is bizonytalan. Az 1138/1329: *Tursol*¹⁹⁷ és az 1211: *Thorsol*¹⁹⁸ idetartozása *s*-e miatt igen kétes, a

¹⁸³ VárReg. 103.

¹⁸⁴ AÚO. VI. 476.

¹⁸⁵ AÚO. X. 358.

¹⁸⁶ Györfly: DHA. I. 85.; Mikos J.: A veszprémvölgyi görög oklevél két helynévéhez. in: Magyar Nyelv 31 (1935) 116.

¹⁸⁷ Györfly: DHA. I. 251.

¹⁸⁸ Györfly: ÁMF. I. 615.

¹⁸⁹ AÚO. IV. 344.

¹⁹⁰ Györfly: DHA. I. 168.

¹⁹¹ Pais: A veszprémvölgyi apácák görög oklevele 35 kk.

¹⁹² Melich J.: X—XIII. századi német tulajdonneveinkről. in: Magyar Nyelv 26 (1930) 125.

¹⁹³ Györfly: ÁMF. III. 123., a mai Gyöngyöspata.

¹⁹⁴ SRH. I. 54. (14. cap.).

¹⁹⁵ SRH. I. 56. (16. cap.) háromszor; 57—58. (cap. 17.).

¹⁹⁶ SRH. I. 56. (16. cap.).

¹⁹⁷ Szabó: Dömös 57.

kérdéses oklevelekben az *s* jórészt *s* és *zs* hangot jelöl, az *sz* jele rendszerint *sc* és *z*. Talán ide vehető későbbi személynév rejlik az 1359: *Torzaltelku*¹⁹⁹ adatban. Helynévi megfelelőit l. alább. Etimonjával nem foglalkoztak, úgy látszik, törökből nem sikerült rá semmiféle megoldást találni. Csupán PAIS tesz a személynévre egy, az etimológiák bűvöletében lényegtelennek tűnő, de névtanilag annál fontosabb megjegyzést: lehetségesnek látja, hogy a személynévnek helynév — a *Tarcal* hegynév — volt az előzménye.²⁰⁰ A gyér és problematikus személynévi megfelelők mellett valóban ott vannak a biztos zempléni helynevek, melyeknek — az etimon ismeretlen voltán kívül — csupán egymáshoz való névtani viszonyuk a kétes, létük nem: a hegynév: An.: „De monte *turzol*”,²⁰¹ *t[ur]zol*;²⁰² 1283: „mons *Thorzol*”;²⁰³ 1690: „*Tarcal* hegy”;²⁰⁴ a hegy alatti helység neve: 1278: *Torchol*,²⁰⁵ 1398: *Tharcal*.²⁰⁶ Különös névösszefüggésére, amely talán a hegynév elsődlegességére mutat, vö. 1556: *Tarcal*, *Tartzal*, állítólag a Fruskagora magyar neve.²⁰⁷ A minket közelebről érdeklő kérdés: P. mester azt mondja, hogy *Turzol* vitézről neveztek el a hegyet, mert azt megmászta. Jóval valószínűbb azonban, hogy a névadási viszony fordított: a vidéket jól ismerő Anonymus — ahogy PAIS is gondolta²⁰⁸ — a hegy és a helység neve alapján állította elő honfoglalás kori alakját és annak történetét. Nagyobb rejtély, hogy miért tette meg e közvitézt éppen kunnak. Talán különlegességét akarta vele kiemelni, mint ahogy *Csepel*-nél is tette: *Turzol* nagyon ügyes, serény („*strennuissim[us]*”), *Csepel* nagyon okos („*prudentissimu[s]*”) kun.

14. Kun katona neve: *Huhot*.²⁰⁹ A név egykori kiejtése *Uχot* vagy *Oχot* vagy *Oχat* egyaránt lehetett; szókezdő *h*-ja csak szokványos, latin eredetű írássajátság.

¹⁹⁸ PRT. X. 503.

¹⁹⁹ Csánki V. 419., Kolozs megye.

²⁰⁰ Magyar Anonymus. Ford. és jegyz. Pais D. (a továbbiakban Pais: Magyar Anonymus) Bp. 1926. 143.

²⁰¹ SRH. I. 56. (16. cap.).

²⁰² SRH. I. 56. (16. cap.), 57. (17. cap.).

²⁰³ F. V/3. 179.

²⁰⁴ Magyar Népryelv 4(1942) 433.

²⁰⁵ Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke II. Szerk. Szentpétery I. — Borsa I., Bp. 1961. 2850. reg.

²⁰⁶ Csánki I. 339.

²⁰⁷ Laziusnál. Melich J.: A magyar TÁtra név eredetéről. in: Magyar Nyelv 8 (1912) 342.

²⁰⁸ Pais: Magyar Anonymus 143.

²⁰⁹ SRH. I. 70. (28. cap.).

A későbbi krónikákban nincs nyoma. Személynévi megfelelői: 1220/1550: *vhudu*,²¹⁰ 1270—72: *Whud*,²¹¹ esetleg: 1237—40: *Whd*,²¹² képzővel: 1222/1550: *Vhuta*,²¹³ helynévi megfelelőit l. alább. Az etimológusok figyelmét — úgy látszik — ennek a „kun”-nak a neve is elkerülte. Etimonjáról valóban nem sok konkrétumot lehet mondani, végződése eredetileg talán *-d* képzős, szóvégi zöngétlenüléssel is. Ez esetben a személynév magyar eredetű lehet; ehhez vö. esetleg: 1237—40: *Whus*.²¹⁴

P. mester ily néven csak a személyt emlegeti, ám pontosan ott szereztet vele a honfoglaláskor földet, ahol az ő idejében és ma is *Ohat* falu fekszik, a régi Szabolcs megye déli-déli nyugati részén, a Tisza mellett, az egykori Dorogma-révnél (ma *Tiszadorogma*). A hely nevének régi nyelvi adatai: 1220/1550: *Uhod*,²¹⁵ 1299: *Hahotmunustura*, 1332—7: *Huhach* (♁: *Huhath*), 1418: *Ohath*.²¹⁶ A *Hahotmunustura* előtagja alkalmasint a német eredetű *Hahót* nemzetségnév téves beleérzésével került a helynévbe; a birtokos szerkezet itt egyébként nem jelenti föltétlenül az előtag személynévi voltát, sőt jóval valószínűbb, hogy a szerkezet értelme 'Ohat nevű helység monostora'. GYÖRFFY szerint Anonymus *Huhot*-ja egy korabeli nemzetség hagyományát testesítheti meg.²¹⁷ Az valóban feltehető, hogy a Mesternek az a megjegyzése, miszerint a Huhotnak adott földet „posteritas ei[us] usq[ue] nunc habuerunt”,²¹⁸ birtoklási igények érdekében került tollára. De az egész ügygel kapcsolatban fel kell figyelniünk néhány körülményre: ilyen nevű nemzetségről nincsenek adatok,²¹⁹ az ott később birtokló család neve nem *Ohat*-ként, hanem *de Ohat*-ként (= *Ohati* család) szerepel: 1336: „Michaelis de *Ohat*”²²⁰ stb.; *Huhot* csupán egyszerű katona („cumano militi” dat.); a földet — P. mester rendes eljárás módjától eltérőleg — nem Huhot szerzi, hanem a Tiszán átkelő sereg adja neki. Így erős a gyanú, hogy *Ohat* közvitéz elsősorban azért kerül bele a

²¹⁰ VárReg. 27.

²¹¹ AÚO. III. 274.

²¹² PRT. I. 778.

²¹³ VárReg. 206.

²¹⁴ PRT. I. 786.

²¹⁵ VárReg. 120.

²¹⁶ Csánki I. 522.

²¹⁷ Györffy: Krónikáink 120.

²¹⁸ SRH. I. 70. (28. cap.).

²¹⁹ Karácsonyi: Nemzetségek

²²⁰ Anjou-kori okmánytár III. Szerk. Nagy I. Bp. 1883. 304.

történetbe, hogy az átkelés ténye a történeti hitelesség látszatát keltse; a dorogmai rév mellett fekvő *Ohat* helység neve tehát az eseményt helyileg is pontosítja. Nem lehetetlen, hogy *Ohat* kunná tétele is elsősorban a különleges személyről való jól értesültség tényét van hivatva fokozni, sőt talán az ivadékok „máig” birtoklására való utalás is — amennyiben nem különleges, konkrét személyi érdekelttség vezette ebben Anonymust — a messzi időbe visszanyúló történeti jártasság bizonyításának írói eszköze. *Huhot* kunnak honfoglaláskori történeti személyiséggé iktatása mindenestre az *Ohat* helynév alapvető szerepe nélkül nem képzelhető el.

15. A kun lovászmester, főlovász („magistrum agasonu[m]” acc.) neve: *Sepel*.²²¹ E név problematikáját majd három évtizede részletesen tárgyaltam,²²² itt nem volna értelme a kérdést újra taglalnom. Csupán a mostani témában felvetődő fő szempontok párhuzamaként utalok vissza röviden a következőkre. A név török személynévként való magyarázata²²³ a módszerbeli tévedések egész sorával terhes. Anonymus személynévének problematikája nem választható el a szép számú ómagyar *Csepel* helynévtől. E helyneveknek nincs személynévi hátterük. A *Csepel* helyneveknek világos magyar földrajzi köznévi etimonjuk van. A kun lovász számos kor- és névtörténeti okból nem lehet a névadó ős. Alakja és szerepe — nevével együtt — P. mester leleménye, létrehozására hitelesítő ürügyet az általa ismert, egykori Nagyszigeten fekvő *Csepel* helynév szolgáltatott.

IV.

Az Anonymustól kunnak mondott személyek névanyagának vizsgálatából a következők szűrhetők le összefoglalóan: 1. A személynévek nem honfoglalás koriak, hanem későbbi magyar tulajdonnévanyag képviselői. 2. A nevek a honfoglalás hősei egy sajátos csoportjának hiányzó személynéveit pótolják. 3. Néhányukat P. mester korábbi forrásokból: írásbeli vagy szóbeli hagyományból vette, többségüket azonban maga keltette életre. 4. Saját leleményeiben kora helyneveinek ismerete és „megszemélyesítése” jelentékeny szerepet játszott. 5. A nevek összefüggése a személyek—helyek—cselekmények hármasságával az írói lelemény mellett a történeti hitelesség látszatát is hivatva van szolgálni. 6. A nevek etimológiai össze-

²²¹ SRH. I. 89. (44. cap.) kétszer.

²²² Benkő: Az anonymusi hagyomány és a Csepel név eredete 134—146. és 292—305.

²²³ Németh Gy.: *Csepel*. in: *Magyar Nyelv* 29 (1933) 11-12.

tétele nem tér el lényegesen a korabeli magyar névanyag átlagától: tekintélyes részük magyar eredetű; vannak köztük ismeretlen és török, esetleg német etimonú nevek is, de általában ezek is magyar nyelvi közeg részesei. 7. Kivétel nélkül eredeti személynévként beállításuk és differenciálatlan török nyelvi eredeztetésük prekonceptiós jellegű. 8. A „kunok” nevei nem bizonyítanak közvetlen török kapcsolatokat, viselőik kabarságának nincs nyelvészeti—névtani megalapozottsága.